

Filozofia kultury

XIX wiek

redakcja naukowa tomu
Beata Szymańska
Piotr Mróz
Anna Kuchta
Jędrzej Skibowski

seria

filozofia
kultury

Filozofia kultury

XIX wiek

Filozofia kultury

XIX wiek

redakcja naukowa tomu
Beata Szymańska
Piotr Mróz
Anna Kuchta
Jędrzej Skibowski

Kraków

seria

filozofia
kultury

© Copyright by individual authors, Kraków 2020
ISBN 978-83-8138-134-5 (druk)
ISBN 978-83-8138-212-0 (on-line, pdf)
<https://doi.org/10.12797/9788381382120>

RECENZENT

dr hab. Jacek Dębicki, prof. AGH

REDAKCJA NAUKOWA

Beata Szymańska
Piotr Mróz
Anna Kuchta
Jędrzej Skibowski

REDAKCJA

Justyna Wójcik

PROJEKT TYPOGRAFICZNY

Małgorzata Piwowarczyk

PROJEKT OKŁADKI I LOGO SERII

Joanna Bizior

Publikacja dofinansowana przez Instytut Filozofii
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Seria Filozofia kultury jest prowadzona przez Zakład Filozofii Kultury
Instytutu Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87
e-mail: akademicka@akademicka.pl
Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

1. PIOTR MRÓZ
Duch jest wolnością i tym, co romantyczne.
Namysł nad kulturą epoki XIX stulecia 7
2. BEATA SZYMAŃSKA
Parerga i paralipomena: Artura Schopenhauera myśli o kulturze 63
3. OLGIERD MIEDZYBŁOCKI
Goethe – jedność z chaosu 99
4. KACPER KUTRZEBA
Literatura, *Bildung*, wyobrażenia. Kilka krótkich uwag
o literaturze epoki nowoczesnej 123
5. PIOTR MRÓZ, JĘDRZEJ SKIBOWSKI
(O)powieść romantyczna 135
6. PIOTR MRÓZ, JĘDRZEJ SKIBOWSKI
Z wybranych teorii powieści pierwszych dekad romantyzmu 169
7. REMIGIUSZ KRÓL
Materialistyczna koncepcja alienacji
i jej postheglowska dialektyka 193
8. JOWITA GUJA
Dziewiętnastowieczny ateizm filozoficzny 211
9. PAULINA TENDERA
Filozofia kultury Georga W.F. Hegla na podstawie
wybranych fragmentów *Encyklopedii nauk filozoficznych*
oraz *Wykładów z filozofii dziejów* 253
10. LESZEK AUGUSTYN
Dostojewski i sprzeczności XIX wieku 265
11. MICHAŁ BOHUN
Przeciw kulturze. Spory z kulturą i o kulturę
w myśli rosyjskiej XIX wieku 293

12. PIOTR MRÓZ
Epoka zmierza ku końcowi – poza romantyzmem 361
13. ALICJA KOWALCZEWSKA
Jednostka wyzwolona, zło i niewinność – Maldoror Lautréamonta 411
14. STANISŁAW ŁOJEK
Wizja kultury w *Narodzinach tragedii* Nietzschego 435
15. KRZYSZTOF PILARCZYK, GIDEON KOUTS
Od emancypacji do autoemancypacji Żydów.
Zarys historyczno-kulturowy 457
16. ANNA TOMASZEWSKA
Koncepcja wiary Johna Henry'ego Newmana jako przykład
dziewiętnastowiecznej krytyki oświeceniowego racjonalizmu 493
17. MARIA FLIS
Kultura a tożsamość ludzkiej natury 521
18. KRZYSZTOF MATUSZEWSKI
Guyau – witalizm u źródeł etyki 535
19. BARTŁOMIEJ DOBROCZYŃSKI
Carl Gustav Carus (1789–1869) – skazany na zapomnienie
prekursor psychologii nieświadomości 605
20. RADOSŁAW STUPAK
Paradoks Wundta. Szkic o filozofii i psychologii twórcy pierwszego
laboratorium psychologii eksperymentalnej 641
21. ANNA MAŁECKA
Starzejące się szaty kultury. Koncepcja Thomasa Carlyle'a
na tle tradycji i epoki 657
22. JOANNA HAŃDEREK
Marysia – czyli słów kilka o rozumieniu kobiet
i kobiecości w XIX wieku 673
23. AGNIESZKA GRALEWICZ
Koncepcja sztuki Johna Ruskina wobec rozważań estetycznych
Marcela Prousta 701
- Indeks osobowy 723

KACPER KUTRZEBA

Literatura, *Bildung*, wyobraźnia

Kilka krótkich uwag o literaturze
epoki nowoczesnej

Celem niniejszego tekstu jest skrótowa analiza momentu historycznego, w którym rodzi się nowy paradygmat relacji między literaturą, filozofią i kulturą. Moment ten możemy określić jako narodziny literatury epoki nowoczesnej. Niezależnie od sporów dotyczących określenia daty początkującej literaturę modernistyczną można zauważyć pewne stałe tendencje, określające nowy status literatury od czasów przełomu XVIII i XIX wieku. Uzyskuje ona kluczowe znaczenie zarówno jako reprezentacja dynamicznie zmieniających się realiów społeczno-kulturowych, jak i jako paradygmatyczna przestrzeń dla myślenia o rodzącej się świadomości plastyczności kształtów struktur determinujących praktyki społeczne. Inaczej mówiąc, początek epoki nowoczesnej jest również początkiem istotnego udziału literatury w refleksji o historycznej ontologii nas samych. Literatura staje się wyjątkowo istotnym elementem nowoczesnej filozofii kultury, przekraczając granice wąsko rozumianego pola estetycznego. Interpretacje Michela Foucaulta, Jacques'a Rancière'a czy Jeana-Luca Nancy'ego i Philippe'a Lacoue-Labarthe'a wydobywają z dziewiętnastowiecznej literatury problematykę twórczości rozumianej jako „trudna gra między prawdą rzeczywistości a praktykowaniem

wolności”¹. Teksty jenajczyków, Charles’a Baudelaire’a czy Gustave’a Flauberta są według tych analiz przedstawieniem praktyki aktywnego konstruowania społecznego świata i jego zrozumiałości. Listę tę można poszerzać: Rancière czy Fredric Jameson pokazują poezję Stéphane’a Mallarmégo jako żywotny głos na temat przyszłości nowoczesnego społeczeństwa, a Marshall Berman nazywa *Fausta* Goethego modelową „tragedią rozwoju”².

Nieprzypadkowo literatura zaczyna angażować się w to zadanie krytyki równoległe do rozwoju idealizmu niemieckiego. Twórczość jako opisana w ten sposób praktyka realizuje dialektykę Ducha w epoce nowoczesnej:

praktyka – jako właściwy motor całej dialektyki ducha – jest tu już utożsamiana ze społeczną i historyczną aktywnością człowieka, w której „kształtuje” on siebie i swój świat – przede wszystkim poprzez pracę. Praca jako istota kulturowego kształtowania, *Bildung*, stanowi najważniejsze źródło i określenie właściwego sensu wszelkiej rozumności w ludzkim świecie. [...] Praktyka zostaje ujęta jako konkretny, dialektyczny proces samowytwarzania się „ducha”, tj. ludzkiego świata historyczności i uspołecznienia³.

Pojmowanie twórczości literackiej jako *Bildungu* to założenie, że literatura jest uprzywilejowaną dziedziną badania *autopoiesis*, samowytwarzania się podmiotu. Jeśli Hegel uznaje samowytwarzanie się za najwyższy stopień rozwoju ducha absolutnego, to, niezależnie od jego krytyki romantyków, romantyzm rozpoczyna myślenie o literaturze jako o absolutie, literackim absolutie⁴.

¹ M. Foucault, *Czym jest Oświecenie?*, [w:] tegoż, *Filozofia, historia, polityka. Wybór pism*, tłum. i wstęp D. Leszczyński, L. Rasiński, Warszawa–Wrocław 2000, s. 285.

² Zob. J. Rancière, *Estetyka jako polityka*, tłum. J. Kutyla, P. Mościcki, Warszawa 2007, s. 31; F. Jameson, *A Singular Modernity. Essay on the Ontology of the Present*, London 2002, s. 147; M. Berman, „Wszystko, co stałe, rozplywa się w powietrzu” *Rzecz o doświadczeniu nowoczesności*, tłum. M. Szuster, Kraków 2006, s. 46–56.

³ M.J. Siemek, *Poznanie jako praktyka. Prolegomena do przyszłej epistemologii*, [w:] tegoż, *Hegel i filozofia*, Warszawa 1998, s. 21–22.

⁴ Zob. P. Lacoue-Labarthe, J.-L. Nancy, *The Literary Absolute. The Theory of Literature in German Romanticism*, transl. with an introduction and additional notes by P. Barnard, Ch. Lester, Albany 1988, s. 12.

Generatywny potencjał literatury, szczególnie naświetlony przez teksty jenajczyków, interesuje Nancy'ego i Lacoue-Labarthe'a jako alternatywa wobec redukcji podmiotu przez Immanuela Kanta do logicznej konieczności (syntetyczna jedność apercepcji) lub podmiotu moralnego (zdaniem francuskich myślicieli wydrążonego podmiotu wypełniania prawa). Foucault w *Czym jest Oświecenie?* uznaje Baudelaire'a za paradygmatycznego wyrażiciela przenikliwej świadomości nowoczesności. Nowoczesność prezentowana przez autora *Kwiatów zła* to między innymi typ stosunku podmiotu wobec samego siebie, uznanie się za przedmiot wytężonego wysiłku samokształtowania. Ten proces krytyki nas samych, baudelaire'owska wersja *Bildungu*, umożliwia według Foucaulta analizę w kategoriach historycznej ontologii podmiotu. Podobnie jak Nancy i Lacoue-Labarthe w kontekście romantyzmu niemieckiego, Foucault widzi tutaj okazję do przekroczenia ram zakreślonych przez Kanta. O ile Kanta interesowało określenie niezbędnych ograniczeń i ustanowienie granic chroniących przez dogmatyzmem, złudzeniami i heteronomią, o tyle Foucault skupia się na możliwości przekraczania granic, perspektywie „nadania nowego impetu [...] nieskończonemu dziełu wolności”⁵. Trójka francuskich filozofów w twórczości literackiej od przełomu XVIII i XIX wieku dostrzega perspektywę namysłu nad aktywnym procesem historycznego kształtowania świata. Łączy ich też uznanie filozofii Kanta za punkt przełomu, wymagający krytycznej analizy. Autorzy *L'Absolu littéraire* ostrzej niż Foucault odnoszą się do filozoficznego dziedzictwa Kanta, ale w pełni zgadzają się co do jej kluczowego znaczenia dla epoki nowoczesnej.

Oprócz Nancy'ego, Lacoue-Labarthe'a i Foucaulta temat ten na gruncie francuskiej filozofii porusza chociażby Jacques Rancière. Polemika z kantowską estetyką zostaje uzupełniona o analizę *Madame Bovary* Flauberta. Zdaniem Rancière'a powieść przedstawia „społeczeństwo ekscytacji, nazywane inaczej demokracją”⁶. Mimo znaczących różnic względem stanowisk poprzednio wspomnianych autorów jego diagnoza również dostrzega pewne analogiczne zja-

⁵ M. Foucault, *dz. cyt.*, s. 289.

⁶ J. Rancière, *Dlaczego należało zabić Emmę Bovary? Literatura, demokracja i medycyna*, tłum. J. Franczak, „Teksty Drugie” 2012, nr 4, s. 145.

wiska pojawiające się w literaturze XIX wieku. Opisywana przez niego „polityka literatury” i „redystrybucja zmysłowego” sprawia, że „Flaubert może stworzyć dzieło sztuki na kanwie losów wiejskiej dziewczyny w tej samej mierze, w jakiej wiejska dziewczyna może przekształcić swoje życie w dzieło sztuki, a wynalazek pisarski – w styl bycia”⁷. Wraca problematyka literatury jako przestrzeni samowytworzenia się podmiotu i wytwarzania zrozumiałości świata. Niezależnie od odmienności podejścia Rancière’a (o tym dalej) ponownie mamy do czynienia ze związkiem literatury z pracą *Bildungu* i filozoficzną próbą uchwycenia tej relacji.

W pewnym stopniu wspólnym mianownikiem tych analiz jest kwestia wyobraźni. Twórczość literacka prezentuje się tutaj jako poszerzenie możliwego doświadczenia tego, co zrozumiałe, zarówno w aspekcie samoświadomości podmiotu, jak i historycznie ukonstytuowanych reprezentacji rzeczywistości. Wyobraźnia występuje tutaj przeciwko swoistemu *Denkverbot* i zautomatyzowaniu poznania, przeciwko ideologicznym formułom „świata gotowego”. Okazuje się więc w tej optyce warunkiem możliwości krytyki, jako przekraczająca ograniczenia eksploracja pola różnych form relacji do rzeczywistości. Mechanizm samowytworzenia/samoprzetwarzania się podmiotu (czy to sytemu-podmiotu u Nancy’ego i Lacoue-Labarthe’a, czy to podmiotu krytycznej ontologii nas samych u Foucaulta) i jego aktywności w świecie opiera się na twórczym wykorzystaniu wyobraźni i jej generatywnego potencjału, szczególnie widocznego w literaturze. Jeśli ideologia to wyobrażona forma stosunku jednostki do rzeczywistości, to krytyka ideologii wymaga zarówno przemyślenia kwestii wyobraźni, jak i zwrócenia jej przeciwko spetryfikowanym formom koniunkcji panowania i poznania.

Tę podwójną kwestię wyobraźni można dostrzec w różnicy w użyciu podobnego zwrotu w języku polskim i angielskim. W polskim, gdy mówi się o kimś, że „brakuje mu wyobraźni”, stwierdza się, iż nie jest on zdolny do dostrzeżenia konsekwencji swojego działania. Dziecku brakuje wyobraźni, gdy podejmuje działania niebezpieczne, których zakazać próbują mu rodzice. Ta obliczona na samozachowanie zdolność prognozy skutków to poziom zero

---

⁷ *Tamże*, s. 148.

racjonalności instrumentalnej (weberowskie *zweckrational*⁸), czyli kalkulacji racjonalnego wykorzystania środków dla osiągnięcia swoich celów jak najmniejszym kosztem. Theodor W. Adorno i Max Horkheimer opisują genezę rozumu instrumentalnego właśnie jako efekt podporządkowania wymogowi zachowania życia⁹.

Mimo iż semantycznie identyczne angielskie *to lack an imagination* odnosi się do zupełnie innej sytuacji. Określa kogoś, kto nie potrafi dostrzec potencjalności w otaczającym go świecie. Brak wyobraźni oznacza tutaj nieumiejętność wyjścia poza sferę odgórną determinacji. „Fakty mają rację, poznanie ogranicza się do ich powtarzania, myśl sprowadza się do gołej tautologii”¹⁰. *To lack an imagination* to więc być, w kategoriach Fichtego, dogmatykiem, rezygnować z perspektywy aktywnego (współ)tworzenia rzeczywistości. W konsekwencji tej postawy zanikają warunki możliwości dla krytyki, wyobraźnia zatrzymuje się na powielaniu dominujących schematów poznawczych.

Te dwa rozumienia „braku wyobraźni” podnoszą więc problem powtórzenia. Odwrotnie niż w języku polskim, angielski zwrot za brak wyobraźni uznaje podporządkowanie zasadzie automatycznej repetycji. Wyobraźnia określa więc horyzont możliwego działania: albo jako wyobraźnia instrumentalna, określająca samozachowanie i skonwencjonalizowane myślenie jako nadrzędne prawo trybunału rozumu, albo jako instancja krytyczna wobec dominujących przedstawień.

Czym jest Oświecenie? Foucaulta, opublikowane w 1984 roku, 200 lat po słynnym tekście Kanta i w roku śmierci francuskiego filozofa, to tekst o kluczowym znaczeniu dla dorobku myśliciela. W najbardziej bezpośredni sposób Foucault rozprawia się w nim z uproszczoną opinią, sytuującą go jako nieprzejednanego i zacieklego przeciwnika nowoczesności. We „*Wszystko, co stałe, rozplywa się w powietrzu*” Marshall Berman zarzucał Foucaultowi „pustą krytykę” i język „tworzący lity kokon”, w którym „nie ma wolności”. Jego zdaniem Foucault zaoferował usprawiedliwienie poczucia bez-

⁸ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. i wstęp D. Lachowska, Warszawa 2002, s. 13.

⁹ Zob. M. Horkheimer, T.W. Adorno, *Dialektyka oświecenia. Fragmenty filozoficzne*, tłum. M. Łukasiewicz, Warszawa 2010, s. 41–43.

¹⁰ *Tamże*, s. 37.

radności i beznadziei, w której „nasze marzenia o wolności dodają kolejne ogniwa do pętających nas łańcuchów”¹¹. Maurice Blanchot, chociaż przedstawiał myśl Foucaulta w zniuansowany i daleki od potępienia Bermana sposób, w swoim eseju stwierdził:

Having observed and denounced all that, one suspects somehow that Foucault would prefer the openly barbarous times when torture hid nothing of its horror. These were the eras when crime, having violated the integrity of the sovereign, established singular relations between the High and the Low, so that the criminal, while atoning in spectacular fashion for his transgression of prohibitions, retained the splendor of acts that set him apart from humanity¹².

Według Bermana Foucault radykalizuje myślenie Maxa Webera i przedstawia nowoczesność jako „żelazną klatkę” mechanizmów kontroli. W efekcie zaś w „największej pogardzie ma tych, którzy wyobrażają sobie, że nowoczesna ludzkość może być wolna”¹³. Bardziej złożona analiza Blanchota przypomina z kolei, że przynajmniej dwukrotnie sam Foucault przyznał się do bycia uwiedzonym heideggerowskim z ducha myśleniem o źródłowej głębi doświadczenia szaleństwa¹⁴. Na gruncie tych interpretacji powstała strywializowana wizja Foucaulta jako radykalnego wroga nowoczesności, oscylującego w przestrzeni niekończącej się denuncjacji nowoczesności jako wyłącznie intensyfikacji stosunków władzy i ledwie co skrywanej fascynacji „krwawą głębią” frenetycznej karności czy szaleństwa. W *Czym jest Oświecenie?* Foucault przypomina jednak, że jego krytyka ufundowana jest na wierności temu, co określa jako „postawę nowoczesną” lub „ethos nowoczesny”. To, co Foucault określa jako „stawkę” swojej pracy, to „paradoks stosunków zdolności i władzy”, czyli pytanie o to, w jaki sposób można rozłączyć wzrost zdolności i nasilanie się stosunków władzy¹⁵. W oświeceniu dostrzega wielką obietnicę „bezpośredniego połączenia postępu prawdy i historii

¹¹ M. Berman, *dz. cyt.*, s. 43–44.

¹² M. Blanchot, *Michel Foucault as I Imagine Him*, transl. J. Mehlman, [w:] *Foucault. Blanchot. The Thought from Outside*, New York 1987, s. 86.

¹³ M. Berman, *dz. cyt.*, s. 42.

¹⁴ Zob. M. Blanchot, *dz. cyt.*, s. 67.

¹⁵ Zob. M. Foucault, *dz. cyt.*, s. 291.

wolności”¹⁶. Daleki oczywiście od bezkrytycznego zawierzenia tej obietnicy i przenikliwy w badaniu historycznych form relacji prawdy i wolności, Foucault w pełni jest świadom, że jego krytyka nowoczesności wypływa z samej nowoczesności i opiera się na jej pojęciach i nadziejach. Niezależnie od zwrotów, przejść i cezur w myśli Foucaulta jego krytyka pozostaje wewnętrzna i lojalna wobec ideału emancypacji (choć bardzo różni się to, jak taką emancypację rozumiał, co zresztą jest najlepszą rękojmią wierności postawie nowoczesnej, traktowanej jako nieustanne ponawianie refleksji na temat emancypacji).

W *Czym jest Oświecenie?* kwestia wspomnianego już „nieskończonego dzieła wolności” ma istotny związek z problematyką wyobraźni. Foucault sięga, dla scharakteryzowania postawy nowoczesnej, po Baudelaire’a. Określenie przez poetę nowoczesności jako „efemerycznej, przelotnej, przygodnej” to nie zaproszenie do celebracji ulotnego wrażenia wywartego przez upływającą chwilę ani próba jego uwiecznienia w impresjonistycznej manierze. Jego postawa nowoczesna to „wola »heroizowania« teraźniejszości”¹⁷. Jednocześnie, komentując uwagi Baudelaire’a o portretowaniu czarnych surdutów zamiast antycznych tóg, Foucault zauważa, że malarz życia nowoczesnego byłby tym, który ukazałby czarny surdut jako emblemat obsesyjnej relacji epoki ze śmiercią¹⁸. W ten sposób kwestia wyobraźni pojawia się podwójnie. Z jednej strony twórczość artystyczna jako przestrzeń pracy wyobraźni to okazja do wyjścia poza zautomatyzowane poznanie. Obecność czarnego surduta wyobraźnia podnosi do rangi przedstawienia codziennej „celebracji pogrzebu” przez epokę. Wyśmianie klasycystycznej manieri ubierania postaci w togi to nie tylko kwestia przełamywania konwencji, ale także przedstawienie tego, o czym pisał w *Poza dobrem i złem* Fryderyk Nietzsche: historia jest człowiekowi nowoczesnemu potrzebna jako „magazyn kostiumów”, które wciąż zmienia, bo nie może zaakceptować faktu, że w „XIX stuleciu nic na nim nie leży”¹⁹. Wyobraźnia więc umożliwia tutaj krytykę, prze-

¹⁶ *Tamże*, s. 286.

¹⁷ *Tamże*, s. 283.

¹⁸ Zob. *tamże*, s. 283–284.

¹⁹ F. Nietzsche, *Poza dobrem i złem. Preludium do filozofii przyszłości*, tłum. i wstęp G. Sowiński, Kraków 2001, s. 148.

łamując skonwencjonalizowane poznanie i pozwalając „ująć własną epokę w myślach”²⁰.

Z drugiej strony wyobraźnia pojawia się w interpretacji Foucaulta także jako zdolność przekształcania. „Przeobrażenie [świata] to nie polega – pisze Foucault – na przekreśleniu tego, co rzeczywiste, lecz na trudnej grze między prawdą rzeczywistości a praktykowaniem wolności”. Francuski myśliciel wprost pisze tu o wyobraźni: „dla postawy nowoczesnej wysoka wartość teraźniejszości jest nierozdzielnie związana z wytężonym usiłowaniem wyobrażenia jej sobie, ujrzenia jej inną, niż jest, oraz przekształcenia jej w taki sposób, by nie zniszczyć, lecz uchwycić to, czym jest”²¹. Wyobraźnia nie rezygnuje z rzeczywistości ani wyniosłym eskapizmem, ani naiwną idealizacją. Stara się za to, poprzez wydobyć zawartego w niej potencjału, podnieść ją na wyższy poziom. Ta koncepcja pojawia się już przed Baudelaire’em, jako „dotknięcie miłości”, o którym pisał Schlegel, umożliwiające romantyczny *Bildung* przekształcający świat nowoczesny w miejsce realizacji wolności i uczestnictwa. Z Baudelaire’em też nie zanika, towarzyszy epoce nowoczesnej długo po nim²².

Foucault w tej pracy przeobrażenia podkreśla możliwość wydobywania ukrytego w rzeczywistości potencjału emancypacji. Nowoczesność nie jest wszakże tylko stosunkiem do teraźniejszości, ale również stosunkiem do samego siebie. Człowiek nowoczesny postrzega siebie jako przedmiot trudnego i złożonego procesu kształtowania się, odmawia prostej akceptacji samego siebie w wyobrażonej niezmienności. Epoka nowoczesna skłania do porzucenia wyobraźni opartej na powtórzeniu, stosunek do samego siebie opiera nie na delfickim γνῶθι σεαυτόν, czyli samoutwierdzeniu się w dogmatyzmie względem samego siebie. Zamiast tego „zmusza, by [człowiek] podjął wyzwanie kształtowania samego siebie”²³. Foucault określa więc postawę nowoczesną jako permanentne krytyki, ujmowane jako historyczna ontologia nas samych. Inaczej niż u Kanta wyobraźnia odgrywa tutaj znacznie większą rolę i umożliwia reorientację krytyki z „prowadzonej w formie koniecznego ograniczenia w krytykę pro-

²⁰ G.W.F. Hegel, *Zasady filozofii prawa*, tłum. A. Landman, Warszawa 1969, s. 19.

²¹ M. Foucault, *dz. cyt.*, s. 285.

²² Zob. A. Bielik-Robson, *Duch powierzchni. Rewizja romantyczna i filozofia*, Kraków 2004, s. 96–105.

²³ M. Foucault, *dz. cyt.*, s. 285.

wadzoną w formie możliwego wykroczenia”²⁴. W przygodności, która stworzyła historyczny i kulturowy byt, szuka ona możliwości tego, że kiedyś działanie, myślenie czy życie będą miały inną formę. W tym właśnie Foucault upatruje nadziei na postęp emancypacji, przy kluczowym udziale wyobraźni, której paradygmatem jest twórczość.

Do dość podobnych wniosków dochodzą w swojej lekturze romantyzmu jenajskiego Jean-Luc Nancy i Philippe Lacoue-Labarthe. Według francuskich autorów projekt jenajczyków nie jest projektem literackim w wąskim znaczeniu tego terminu i nie jest otwarciem kryzysu w literaturze, ale generalną i holistyczną odpowiedzią na kryzys, która uznaje literaturę i teorię literacką za uprzywilejowane miejsce ekspresji. Historia tej uprzywilejowanej relacji, którą literatura miałaby mieć wobec społeczeństwa, trwa ich zdaniem do dzisiaj. Literatura penetruje dziedzinę *poiesis*, a przede wszystkim produkcji samej siebie, *autopoiesis*. Ten aspekt zgłębiania „esencji produkcji” jest znacznie istotniejszy niż konkretna „produkcja literacka”²⁵.

Generatywność literatury i jej zdolność do wytwarzania samej siebie na nowo skłaniają Nancy’ego i Lacoue-Labarthe’a do określenia jej jako absolutu, a konkretniej – absolutu literackiego. Ciekawie zarysowuje się tutaj problematyka wyobraźni. Absolut z jednej strony oznacza to, co wyzwolone z ograniczeń, zgodnie z etymologicznym *absolus*. Odpowiada to produktywnej wyobraźni, stale dokonującej transgresji poza to, co dane. Z drugiej strony francuscy filozofowie zauważają, że absolut literatury mógłby być też jej samotnością (*solus*), izolacją w jej domknięciu i złożoności²⁶. Tutaj analogią byłaby redukcja wyobraźni do formy alienującego fantazmatu i osamotniającego eskapizmu. Dla form podmiotu (*system-subject*, *work-subject*), o których piszą Nancy i Lacoue-Labarthe, wyobraźnia stanowi kluczowy problem.

Podmiot, od czasów idealizmu niemieckiego połączony z procesem, operacją, praktyką, przejawia się sobie jako *artifex*, a nawet *ars* lub dokładniej: jako sama „sztuczność” (*artificiality*) procesu produkcji dzieła (*work*). W tym sensie, w przeciwieństwie do rozpowszechnionego przekonania, romantyzm dokonuje decydującego

²⁴ *Tamże*, s. 289.

²⁵ Zob. P. Lacoue-Labarthe, J.-L. Nancy, *dz. cyt.*, s. 11–12.

²⁶ Zob. *tamże*, s. 11.

zerwania podmiotu z całą „naturalnością” – podmiot produkuje sam siebie, nawet jeśli ta produkcja jest myślana w kategoriach organicznego zradzania (kantowskie *bildende Kraft*). Ta produkcja jest zawsze instytucją i konstytucją swojej formy (lub krócej – to *putting-into-form*), co odnosi się do *Bildungu*²⁷. Dla romantyzmu je-najskiego ta zdolność „formowania” podmiotu (*formative power* lub *bildende Kraft*) ma charakter zdolności estetycznej (*aesthetic power* lub *aesthetische Kraft*)²⁸. Kantowskie *bildende Kraft* odnoszące się do pozbawionego analogonu życia jako biologicznej siły wzrastania romantyzm w ujęciu Nancy’ego i Lacoue-Labarthe’a przekłada na *vis poetica* i niekończące się zadanie *Bildungu* ludzkości.

Reasumując: literatura zyskuje w epoce nowoczesnej nowe znaczenie jako paradygmat opartej na wyobraźni praktyki przekształcania relacji zarówno względem samego siebie, jak i zrozumiałej rzeczywistości, w jej aspektach historycznym, kulturowym i ideologicznym. Filozoficzna analiza interesuje się literaturą, która wyobraźnię emancypującą przeciwstawia wyobraźni schorowanej i zastygłej. Tu właśnie zaznacza się różnica między „brakiem wyobraźni” a *to lack of imagination*.

BIBLIOGRAFIA

- Berman M., „Wszystko, co stałe, rozplywa się w powietrzu”. *Rzecz o doświadczeniu nowoczesności*, tłum. M. Szuster, Kraków 2006.
- Bielik-Robson A., *Duch powierzchni. Rewizja romantyczna i filozofia*, Kraków 2004.
- Blanchot M., *Michel Foucault as I Imagine Him*, transl. J. Mehlman, [w:] *Foucault. Blanchot. The Thought from Outside*, New York 1987.
- Foucault M., *Czym jest Oświecenie?*, [w:] M. Foucault, *Filozofia, historia, polityka. Wybór pism*, tłum. i wstęp D. Leszczyński, L. Rasiński, Warszawa–Wrocław 2000.
- Hegel G.W.F., *Zasady filozofii prawa*, tłum. A. Landman, Warszawa 1969.
- Horkheimer M., Adorno T.W., *Dialektyka oświecenia. Fragmenty filozoficzne*, tłum. M. Łukasiewicz, Warszawa 2010.
- Jameson F., *A Singular Modernity. Essay on the Ontology of the Present*, London 2002.

²⁷ *Tamże*, s. 104.

²⁸ *Tamże*, s. 35.

- Lacoue-Labarthe P., Nancy J.-L., *The Literary Absolute. The Theory of Literature in German Romanticism*, transl. with an introduction and additional notes by P. Barnard, Ch. Lester, Albany 1988.
- Nietzsche F., *Poza dobrem i złem. Preludium do filozofii przyszłości*, tłum. i wstęp G. Sowiński, Kraków 2001.
- Rancière J., *Dlaczego należało zabić Emmę Bovary? Literatura, demokracja i medycyna*, tłum. J. Franczak, „Teksty Drugie” 2012, nr 4.
- Rancière J., *Estetyka jako polityka*, tłum. J. Kutyla, P. Mościcki, Warszawa 2007.
- Siemek M.J., *Poznanie jako praktyka. Prolegomena do przyszłej epistemologii*, [w:] M.J. Siemek, *Hegel i filozofia*, Warszawa 1998.
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. i wstęp D. Lachowska, Warszawa 2002.

STRESZCZENIE

Artykuł jest krótką analizą zespołu zjawisk z historii literatury, które doprowadziły do nowego spojrzenia na związki łączące literaturę, filozofię i kulturę. Dały one początek nowoczesnej literaturze i stały się swoistym punktem zwrotnym. Uczyniły z literatury zarówno istotne narzędzie rozumienia gwałtownie zmieniających się uwarunkowań społecznych, jak i paradygmat myślenia krytycznego, skupionego wokół idei przemijalności oraz plastyczności ludzkiej osobowości w nowych realiach. Literatura stała się odąd istotnym elementem nowoczesnej filozofii kultury, podejmującej temat „historycznej ontologii nas samych”.

SŁOWA KLUCZOWE: nowoczesność, *Bildung*, wyobraźnia, literatura nowoczesna

SUMMARY

Literature, *Bildung*, imagination. A couple of thoughts on the literature of the modern era

This paper is a brief analysis of a turning point in the history of literature that gave rise to a new understanding of the relationships between literature, philosophy and culture. At this point, which can be called the birth of modern literature, literature becomes both a crucial insight into rapidly changing social reality and a paradigm for critical thinking centred around the notion of transient and malleable character in this reality. In other words, literature becomes a crucial element of modern philosophy of culture, engaging the topic of “historical ontology of ourselves”.

KEYWORDS: modernity, *Bildung*, imagination, modern literature

O AUTORZE

Kacper Kutrzeba – doktorant w Katedrze Antropologii Literatury i Badań Kulturowych na Wydziale Polonistyki UJ. Jego zainteresowania naukowe obejmują między innymi problematykę nowoczesności w literaturze i filozofii, ze szczególnym uwzględnieniem społeczno-kulturowych wymiarów peryferyjnej modernizacji. Obecnie przygotowuje pracę doktorską pod tytułem *Kalekująca nowoczesność a literatura. Dialektyczne przygody u zarania polskiej modernizacji*.

Piotr Mróz

Duch jest wolnością i tym, co romantyczne. Namysł nad kulturą epoki XIX stulecia

Beata Szymańska

Parerga i paralipomena: Artura Schopenhauera myśli o kulturze

Olgierd Miedzybłocki

Goethe – jedność z chaosu

Kacper Kutrzeba

Literatura, *Bildung*, wyobraźnia. Kilka krótkich uwag o literaturze epoki nowoczesnej

Piotr Mróz, Jędrzej Skibowski

(O)powieść romantyczna

Piotr Mróz, Jędrzej Skibowski

Z wybranych teorii powieści pierwszych dekad romantyzmu

Remigiusz Król

Materialistyczna koncepcja alienacji i jej posthegłowska dialektyka

Jowita Guja

Dziewiętnastowieczny ateizm filozoficzny

Paulina Tendera

Filozofia kultury Georga W.F. Hegla na podstawie wybranych fragmentów *Encyklopedii nauk filozoficznych* oraz *Wykładów z filozofii dziejów*

Leszek Augustyn

Dostojewski i sprzeczności XIX wieku

Michał Bohun

Przeciw kulturze. Spory z kulturą i o kulturę w myśli rosyjskiej XIX wieku

Piotr Mróz

Epoka zmierza ku końcowi – poza romantyzmem

Alicja Kowalczevska

Jednostka wyzwolona, zło i niewinność – Maldoror Lautréamonta

Stanisław Łojek

Wizja kultury w *Narodziinach tragedii* Nietzschego

Krzysztof Pilarczyk, Gideon Kouts

Od emancypacji do autoemancypacji Żydów. Zarys historyczno-kulturowy

Anna Tomaszewska

Koncepcja wiary Johna Henry'ego Newmana jako przykład dziewiętnastowiecznej krytyki oświeceniowego racjonalizmu

Maria Flis

Kultura a tożsamość ludzkiej natury

Krzysztof Matuszewski

Guyau – witalizm u źródeł etyki

Bartłomiej Dobroczyński

Carl Gustav Carus (1789–1869) – skazany na zapomnienie prekursor psychologii nieświadomości

Radosław Stupak

Paradoks Wundta. Szkic o filozofii i psychologii twórcy pierwszego laboratorium psychologii eksperymentalnej

Anna Małecka

Starzejące się szaty kultury. Koncepcja Thomasa Carlyle'a na tle tradycji i epoki

Joanna Hańderek

Marysia – czyli słów kilka o rozumieniu kobiet i kobiecości w XIX wieku

Agnieszka Gralewicz

Koncepcja sztuki Johna Ruskina wobec rozważań estetycznych Marcela Prousta

ISBN 978-83-8138-134-5

9 788381 381345

<https://akademicka.pl/>